

UDK –902
94

ISSN 2490-3930 (print)
ISSN 2744-1318 (online)
GODINA VIII/BROJ 8

UDRUŽENJE ZA PROUČAVANJE I PROMOVIRANJE ILIRSKOG NASLIJEĐA I DREVNIH I KLASIČNIH CIVILIZACIJA
BATHINVS

GODIŠNJAK UDRUŽENJA BATHINVS ACTA ILLYRICA

SARAJEVO, 2024.

IZDAVAČ / PUBLISHER:

*Udruženje za proučavanje i promoviranje ilirskog naslijeđa
i drevnih i klasičnih civilizacija "BATHINVS"*
*The Association for the Study and Promotion of Illyrian heritage,
Ancient and Classical civilizations "BATHINVS"*
Topal Osman Paše 20, Sarajevo, Bosna i Hercegovina
<http://bathinvs.com/>

ZA IZDAVAČA / FOR THE PUBLISHER: Dženan Brigić

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK / EDITOR-IN-CHIEF: Edin Veletovac

IZVRŠNI UREDNIK / EXECUTIVE EDITOR: Amra Šaćić Beća

REDAKCIJA / EDITORIAL BOARD:

Enver Imamović (Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu / Faculty of Philosophy, University of Sarajevo);
Milan Lovenjak (Filozofski fakultet Univerziteta u Ljubljani / Faculty of Arts, University of Ljubljana);
Marcel Burić (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu / Faculty of Humanities and Social Sciences, University
of Zagreb); Branka Migotti (Zagreb, Hrvatska / Zagreb, Croatia); Salmedin Mesihović (Filozofski fakultet
Univerziteta u Sarajevu / Faculty of Philosophy, University of Sarajevo); Ivan Basić (Filozofski fakultet
Sveučilišta u Splitu / Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split); Olga Pelcer-Vujačić
(Institut za istoriju Univerziteta Crne Gore / Historical institute of the University of Montenegro);
Siniša Bilić-Dujmušić (Hrvatsko katoličko Sveučilište u Zagrebu / Catholic University of Croatia);
Drago Župarić (Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu / Faculty of Philosophy, University of Sarajevo);
Bego Omerčević (Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli / Faculty of Philosophy, University of Tuzla);
Ivan Radman-Livaja (Arheološki muzej u Zagrebu / Archaeological Museum in Zagreb); Marko A. Janković
(Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu / Faculty of Philosophy, University of Belgrade);
Dejan Gazivoda (Centar za konzervaciju i arheologiju Crne Gore / Center for Conservation and Archaeology
of Montenegro); Lucijana Šešelj (Filozofski fakultet u Sveučilištu u Rijeci / Faculty of Humanities and Social
Sciences, University of Rijeka); Diana Sergeeva Dobрева (Odsjek za kulturu i civilizaciju Univerziteta u
Veroni / Department of Cultures and Civilizations, University of Verona); Uroš Matić (Univerzitet u Inzbruck
/ University of Innsbruck) Mattia Vitelli Casella (University of Bologna); Danijel Džino (Macquarie
University), Dragana Mladenović (Univerzitet u Southampton, Fakultet za za humanistiku / University
of Southampton, School of Humanities) i Nada Bulić (Sveučilište u Zadru, Odjel za klasičnu filologiju /
University of Zadar, Department of Classical Philology)

SEKRETAR REDAKCIJE / SECRETARY OF THE EDITORIAL BOARD: Dženana Kurtović

RECENZENTSKI ODBOR / ADVISORY BOARD:

Adnan Busuladžić (Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu / Faculty of Philosophy, University of Sarajevo),
Nadežda Gavrilović Vitas (Arheološki institut, Beograd / Institute of Archaeology, Belgrade),
Maria Mariola Glavan (Sveučilište u Zadru, Odjel za klasičnu filologiju / University of Zadar, Department
of Classical Philology), Tomislav Karlović (Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu / Faculty of Law, University
of Zagreb), Almir Marić (Fakultet humanističkih nauka Univerziteta "Džemal Bijedić" u Mostaru / Faculty
of Humanities "Džemal Bijedić" University of Mostar), Ina Miloglav (Filozofski fakultet Sveučilišta u
Zagrebu / Faculty of Philosophy, University of Zagreb), Gligor Samardžić (Filozofski fakultet Univerziteta
u Prištini sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici / Faculty of Philosophy, University of Priština with
temporary seat in Kosovska Mitrovica), Vladimir P. Petrović (Balkanološki institut SANU / Institute for
Balkans Studies), Ljubica Perinić (Odsjek za arheologiju Zavoda za povijesne i društvene znanosti u Zagrebu,
Hrvatske akademija znanosti i umjetnosti / Department of Historical and Social Sciences in Zagreb, Division
of Archaeology, Croatian Academy of Sciences and Arts), Slobodanka Prtija (Filozofski fakultet Univerziteta u
Banjoj Luci / Faculty of Philosophy, University of Banja Luka)

Udruženje za proučavanje i promoviranje ilirskog naslijeđa i
drevnih i klasičnih civilizacija
“BATHINVS”

Acta Illyrica

Godišnjak Udruženja BATHINVS
Godina VIII/Broj 8

SARAJEVO, 2024.

SADRŽAJ / CONTENTS

PREDGOVOR / FOREWORD 7

IZVORNI NAUČNI RADOVI, IZLAGANJA SA NAUČNIH SKUPOVA / ORIGINAL RESEARCH ARTICLES AND CONFERENCE PAPERS

Drago Župarić & Seada Brkan – *Lektisternij: bogovi za stolom u antičkom Rimu / Lectisternium: Gods at the Table in Ancient Rome* 17

Amra Šaćić Beća – *The Daorsi, Daorson, Municipium Diluntum, and the question of (dis)continuity / Daorsi, Daorson, Municipium Diluntum i pitanje (dis)kontinuiteta* 35

Goran Popović – *Dva rimska nadgrobna spomenika iz istočne Bosne / Two Roman Tombstones from Eastern Bosnia* 61

Ajla Šabanija Softić – *Utjecaj rudarstva na urbani razvoj Domavije / The Impact of Mining on the Development of Domavia* 75

Radmila Zotović – *Liberov kult na području istočnog dela rimske provincije Dalmacije / The Cult of Liber in the Eastern Part of the Roman Province of Dalmatia* 99

Salmedin Mesihović – *Tragovi kraja Aqu(a)e, njene municipalne jedinice i antičkog načina života na sarajevskom području / Traces of Ending of Aqu(a)e, its Municipal Unit and the Ancient Way of Life in the Sarajevo Area* 113

Ago Mujkanović – *“Arheološka istraživanja” Tome Dragičevića u sjeveroistočnoj Bosni / “Archaeological research” by Tomo Dragičević in Northeastern Bosnia* 135

Zdravko Lučić – *Wie wurde die Provinz Bithynien verwaltet? / Kako se upravljalo rimskom provincijom Bitinijom?* 161

BIOGRAFIJE I PRIKAZI / BIOGRAPHIES AND REVIEWS

Adnan Kaljanac – *ALOJZ BENAC – Povodom 110. godišnjice rođenja* 175

Meldin Kešetović – *Prikaz knjige: Ivan Matijević, Officium consularis provinciae Dalmatiae. Vojnici u službi namjesnika rimske Dalmacije u doba principata, Književni krug Split – Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2020, 208 str.* 181

Elma Džigal – Prikaz knjige: Predrag Novaković, <i>The History of Archaeology in the Western Balkans</i> , Ljubljana University Press, Ljubljana, 2021, 503 str.	185
Faris Šaćić – Prikaz knjige: Vladimir D. Mihajlović, <i>Rimsko nasleđe u Srbiji: nauka, prosveta i javnost / Roman Heritage in Serbia: Academia, Education and the Public</i> , Filozofski fakultet Novi Sad, Novi Sad, 2023, str. 558.....	191
UPUTSTVA AUTORIMA.....	197
AUTHOR GUIDELINES.....	203
UPUTSTVA RECENZENTIMA.....	209
REVIEWER GUIDELINES.....	211

Dr. sc. DRAGO ŽUPARIĆ

University of Sarajevo, Faculty of Philosophy
Univerzitet u Sarajevu, Filozofski fakultet
drago.zuparic@ff.unsa.ba

Dr. sc. SEADA BRKAN

University of Sarajevo, Faculty of Philosophy
Univerzitet u Sarajevu, Filozofski fakultet
seada.brkan@ff.unsa.ba

Izvorni naučni rad / Original research article

UDK/UDC 2-5(37)

DOI: 10.54524.2490-3930.2024.17

Primljen / Received: 25. 05. 2024.

Prihvaćen / Accepted: 04. 07. 2024.

Lektisternij: bogovi za stolom u antičkom Rimu

Apstrakt: *Lektisternij* je bio obred u antičkom Rimu koji se sastojao od postavljanja stolova za bogove i ponude hrane na njima kao simbol gostoprimstva i molbe za božansku naklonost. Ovaj ritual bio je posebno značajan u teškim prilikama kao što su epidemije, ratovi ili prirodne katastrofe, kada su Rimljani tražili zaštitu i pomoć od svojih bogova. U ovom članku istražiti ćemo historijat i značenje *lektisternija*, njegovu ulogu u rimskom društvu i religiji, kao i načine na koje je ovaj običaj utjecao na kasnije kulturne i vjerske prakse, demonstrirajući njegovu ulogu u integraciji duhovnih i društvenih aspekata zajednice. Od njegovih najranijih pojava u rimskoj historiji pa sve do njegovog postepenog izumiranja, *lektisternij* predstavlja fascinantan primjer kako su se drevni ljudi integrirali s božanskim i kako su kroz ritualne prakse pokušavali utjecati na svoju stvarnost i sudbinu. Kroz historijsku analizu, rad istražuje kako je praksa *lektisternija* evoluirala i na koncu nestala s usponom kršćanstva, što je dovelo do značajnih promjena u vjerskim i društvenim normama Rima. Ovaj rad rasvjetljava duboki utjecaj *lektisternija* na rimsku kulturu, pružajući uvid u dinamiku vjerskih praksi i njihov utjecaj na društveni život i politiku u antičkom Rimu.

Ključne riječi: lektisternij, pošasti, bogovi, pomirbeni obredi, religija, antički Rim, društvena solidarnost.

Abstract: This paper on the *lectisternium* provides a detailed explanation of this ancient Roman ritual in its role as a key element in the religious and social practices of the Romans. The *lectisternium* was a ceremony in which the Romans prepared meals

for their gods on specially arranged couches, creating the illusion of a divine presence at their feast. This ritual had a profound religious and social dimension, especially during times of crisis such as epidemics and wars, when the Romans prayed to their deities for mercy and protection. The ritual also promoted unity and solidarity among citizens, who opened the doors of their homes and temporarily set aside disagreements, thus bringing a conciliatory character to the ritual. Over time, as social and religious norms changed, the *lectisternium* gradually lost its significance, and was replaced with new rituals coinciding with the introduction of Christianity. The paper thus provides insight into the importance of this ritual in the context of Roman social and religious life, highlighting its role in shaping Roman social and religious structures.

Keywords: *lectisternium*, plagues, gods, propitiatory rites, religion, ancient Rome, social solidarity

Uvod

U svome politeističkom svijetu vjerovanja, Rimljani su neprekidno smišljali načine da umilostive bogove vjerujući da su oni ti koji kažnjavaju, pa je narod, zbog svojih grijeha, često bio u situaciji trpjeti razne nevolje, ratove ili pošasti. S druge strane, bogovi su ti koji ublažavaju ili potpuno otklanjaju kazne, ali ih za to treba najprije udobrovoljiti i na način, dostojan njih, umilostiviti. Jedan od učinkovitih puteva, vjerovali su Rimljani, bio je pripremiti im gozbu, i to tako da se čini kako joj i sami bogovi prisustvuju te da se u toj prilici očituje potpuna spremnost naroda i njegovih prvaka da se svevišnjima udovolji i iskaže potpuno priznanje božje superiornosti nad poniznim ljudskim rodom. Tada bi se u Rimu pripremao lektisternij¹ – *gozba bogova*. Lektisternij je bio više od običnog religijskog rituala; bio je to čin koji je odražavao duboke društvene i duhovne vrijednosti Rimljana kao i njihovu težnju za harmonijom s božanskim silama koje su smatrali ključnim za opstanak i prosperitet svoje zajednice.

Rad istražuje kako su Rimljani koristili lektisternij kao priliku za umilostivljenje bogova u teškim vremenima poput ratova i epidemija, tražeći božansku naklonost i zaštitu. Također, analizirat će se kako je ovaj ritual služio kao platforma za društveno okupljanje i promicanje vrijednosti zajedništva i solidarnosti. Kroz lektisternij, čak i u najtežim vremenima, Rimljani su našli način za privremeno zaboravljanje društvenih podjela i nesuglasica, čime je ovaj obred dobio pomirbenu ulogu u rimskom društvu.

¹ *Lectisternium*, izvedenica od izraza *lectum sternere* = *prostirati krevet* (*lectus* = krevet/postelja; *sternere* = prostirati).

Ovaj rad također istražuje postupno izumiranje lektisternija kao religijske prakse s dolaskom kršćanstva i promjenama koje su uslijedile u rimskoj kulturi, što je rezultiralo značajnom transformacijom u vjerskim običajima i društvenim strukturama Rima.

1. Definicija i historijski počeci lektisternija u rimskoj tradiciji

Lektisternij je bila drevna ceremonija pripremanja objeda za bogove; darovi u jelu i piću posluživani su na stolu = *mensa*, pored kreveta = *lectus*, na kojemu su bili izloženi kipovi bogova ili njihova poprsja te se činilo kako zaista sami prisustvuju objedu. Figure božanstava rađene su od drveta, dok su im glave bile brončane, mermerne ili voštane. Prema izvještavanju rimskog historioografa T. Livija zaključujemo da se ovaj obred u Rimu počeo prakticirati krajem IV st. pr. Kr. Rimljani su ga upriličili 399. god. pr. Kr. nakon što ih je pogodila kuga. U prilikama pogubnim za narod i državu *duumviri*² bi imali obavezu, po nalogu Senata, konzultirati sibilinske knjige³, nakon čega bi se pristupilo rješavanju i otklanjanju nevolje prema nagovještajima proročanstva. Pošast kakva je kuga očito je zahtijevala pripremanje lektisternija da bi se bogovi umilostivili i otklonili je s rimskog naroda: *Duumviri sacris faciundis, lectisternio tunc primum in urbe Romana facto, per dies octo Apollinem Latonamque et Dianam, Herculem, Mercurium atque Neptunum tribus quam amplissime tum apparari poterat stratis lectis placauere.*⁴ (*Duumviri zaduženi za obavljanje obreda, priredivši tada prvi put u rimskome gradu lektisternij, osam dana su pokušavali umilostiviti Apolona i Latonu, Dijanu i Herkula te Merkura i Neptuna, prostrijevši tri kreveta što su, čini se, tada najviše mogli.*)

² *Duumviri sacris faciundis* – svećenički kolegij zadužen za održavanje arhiva i konzultiranje proročanskih knjiga; u početku su bila samo dvojica, poslije ih je bilo deset (*decemviri*) i na koncu 15 (*quindecemviri*). Gillmeister 2019.

³ *Sibilinske knjige* [grč. Σιβύλλεια βιβλία (*Sibylleia biblia*); lat. *Libri Sibyllini*] – knjige proročanstava proročice Sibile iz Cumae; prema priči koju donosi A. Gelijs u *Noctes Atticae*, 1, 19 ove proročanske knjige stigle su u Rim u VI st. pr. Kr. za vrijeme kralja Tarkvinija Oholog kada je neka nepoznata starica stigla u grad i ponudila kralju devet knjiga po iznimno visokoj cijeni. Nakon što je kralj odbio ponudu, ona spaljuje tri knjige nudeći mu potom preostalih šest po istoj cijeni. Kralj ponovo odbija ponudu smatrajući da je žena ishlapjela od starosti, međutim, kada ona spali i sljedeće tri te mu ponudi preostale po jednakoj cijeni, kralj se uozbilji i pomisli kako njezina samouvjerenost nije za podcijeniti niti je bezrazložna. Tada on kupi posljednje tri knjige, pohrani ih u svetište nakon čega se one konzultiraju po nalogu Senata samo u iznimno opasnim prilikama. Za njihovo čuvanje zadužen je bio svećenički kolegij *duumviri*, kasnije *decemviri* i naposljetku *quindecemviri*. Pretpostavlja se da je starica bila sama proročica iz Cumae. Knjige su izgorjele u požaru 83. god. pr. Kr. Pogledati i u: Orlin 2002.

⁴ Liv. 5. 13; (prijevod autorā članka).

2. Primjene, karakteristike i trajanje obreda lektisternija u kontekstu rimskih ceremonija; povezanost s drugim rimskim ritualima

Rimljani su tradicionalno organizirali raskošne gozbe u čast svojih božanstava, poznate kao *epula*. Ove ceremonijalne svečanosti imale su i političku i državnu, ali i duboku religioznu dimenziju.⁵ *Epulum* se, između ostalog, priređivao za čašćenje puka⁶ ili vojske⁷, osobito nakon vojnih pobjeda, te na pogrebima.⁸ Također, bile su prilika za simbolično ugošćavanje bogova. Posebno su se isticali *epulum Iovis*, koji se dva puta godišnje pripremao u čast Jupitera, ocu bogova. Održavani su u različitim oblicima: raskošniji povodom septembarskih ida i skromniji tijekom novembarskih.⁹ Kipovi božanstava postavljeni su na *pulvinaria* (jastuke ili uzglavlja), smješteni na počasna mjesta te su im se nudila birana jela i pića, čime su formalno bili prisutni na gozbi.¹⁰ Ovaj *epulum* priređivao se za *Ludi Romani* i *Ludi Plebeii*.¹¹

Dodatno, Rimljani su pripremali i *daps*¹², bogatu gozbu koja se obično priređivala za obični puk ili u slavu bogova. Termin *dapes* koristi se gotovo isključivo u množini i često se pojavljuje u rimskoj poeziji gdje označava obilan obrok za narod, bogove ili vojsku nakon pobjede. Na primjer, Katul opisuje kako su *large multiplici constructae sunt dape mensae*¹³ (naširoko su postavljeni mnogi gozbeni stolovi) prilikom vjenčanja Peleja i Tetide. Horacije, s druge strane, koristi izraze poput *tempus erat dapibus (Saliaribus)*, *sodales*¹⁴ (vrijeme je za salijske gozbe, drugovi) i *ornare pulvinar deorum* (ukrasiti uzglavlje bogova), što se odnosi na ceremonije nakon pobjede Oktavijanove vojske kod Akcija. Ponekad se *daps* pripremao kao svečani žrtveni objed bogovima, a zauzvrat se od njih tražila dobra žetva i zaštita stada. Tibul, hvaleći ljepotu i čistoću svoje Delije, navodi: *Illa deo sciet agricolae pro vitibus uvam, pro segete spicas, pro grege ferre dapem*.¹⁵ (*Ona će znati prinijeti gozbu bogu poljoprivredniku/poljoprivrede, grožđe za lozu, klasje za sjetvu, hranu za stado*.) Rimske ceremonije često su prethodile lektisterniju, posebnom obredu koji se provodio u

⁵ Divković 1900, 358; Marević 2000, 880.

⁶ Cic. *Vat.* 8. 31.

⁷ Caes. *B. Gall.* 7, 28; Ov. *Met.* 12. 244.

⁸ Cic. *Vat.* 7. 29.

⁹ Greswell 1854, 397.

¹⁰ Warde Fowler 1899, 218.

¹¹ Greswell 1854, 397.

¹² Divković 1900, 275; Marević 2000, 676.

¹³ Catull. 64. 304.

¹⁴ Hor. *Carm.* 1. 37; Horacije ovom pjesmom slavi trijumf Rima nakon pobjede kod Akcija. Salijci – svećenički kolegij boga Marta, u mjesecu martu za svetkovinu svoga božanstva – *Idibus Martiis*, pripremali su izuzetno raskošne gozbe, *cenae Saliarum*.

¹⁵ Tib. *Eleg.* 1. 5. 28; (prijevod autora članka).

trenucima iznimnih opasnosti za narod i državu, kada se *nije mogao znati niti njihov uzrok niti kraj pa bi se, po nalogu senata, morale konzultovati sibilinske knjige*.¹⁶ U takvim situacijama, po nalogu Senata, konzultirane su sibilinske knjige kako bi se odredio odgovarajući obred pomirenja. Rimljani su, naime, bili svjesni potrebe za sprečavanjem ili ublažavanjem gnjeva, kazne ili osвете svojih božanstava. U slučaju božanskog nezadovoljstva, koje se manifestiralo kroz vojne poraze, bolesti i druge pošasti kao znakove božanske srdžbe, organizirane su svečane ceremonije za pomirenje s božanstvima i zadobivanje njihove milosti.

Lektisternij se obično održavao na otvorenom, na ulici ili u predvorju hrama, čime je bio javno dostupan svim građanima. Tijekom obreda, koji bi trajao sedam do osam dana, građani bi držali otvorena vrata svojih domova, a predmeti opće upotrebe bili bi izneseni na javne površine. Zatvorenici bi se privremeno skinuli okovi, a gostoljubivost se pružala i poznatima i nepoznatima. Za vrijeme trajanja lektisternija, sve nesuglasice i sporovi bili bi privremeno zaboravljeni¹⁷, što je dodatno pojačavalo pomirbeni karakter ovog obreda.

Za vrijeme lektisternija, široki prekrivači korišteni su za *zastrite* ležajeve na kojima su postavljeni kipovi bogova, po dva na svakom ležaju. Kipovi su bili opremljeni i predmetima povezanim s pojedinim božanstvima, poput vijenaca koji su se dođeljivali tijekom trijumfa. Antropomorfnu prikazu bogova postavljani su tako da su njihove lijeve ruke bile naslonjene na *pulvinaria*, jastuke, što je odražavalo rimski način objedovanja.¹⁸ Ovaj način postavljanja kipova na ležaje doveo je do toga da se sami ležajevi često nazivaju riječju *pulvinar*.

Kao što je već prethodno navedeno, T. Livije izvještava da je prvi zabilježeni lektisternij bio organiziran kao odgovor na epidemiju kuge koja je pogodila Rim, pri čemu su bila *prostrta* tri ležaja za tri para božanstava. Ovaj inicijalni obred odstupao je od kasnijih praksi jer božanstva nisu bila posložena isključivo u muško-ženske parove; primjerice, Merkur i Neptun smješteni su zajedno na jednom ležaju. Ceremonija je trajala osam dana, a organizaciju su nadzirali *duumviri*, koji su bili zaduženi za konzultacije sibilinskih knjiga.

Dodatno, Livije izvještava o lektisterniju organiziranom 364. godine pr. Kr. također kao odgovor na epidemiju kuge koja je ponovno pogodila Rim.¹⁹ Budući da obred nije postigao željeni učinak, od tog trenutka građani su počeli uključivati pozorišne igre u ceremoniju, u nadi da će se time dodatno umilostiviti božanstva.

¹⁶ Liv. 5. 13.

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ Thurston Peck 1898, 929.

¹⁹ Liv. 7. 2. 3.

Livije bilježi da je to *bio treći lektisternij od osnivanja Rima*. Međutim, između prvog lektisternija 399. godine i ovoga iz 364. godine, dogodio se još jedan važan lektisternij 348. godine pr. Kr. Ovaj obred uslijedio je nakon što je rimski diktator Lucije Furije Kamil postigao pobjedu nad Galima, a Rim ponovno zahvatila kuga. Livije specifično navodi da se ovaj događaj poklopio s dolaskom kartažanskih izaslaničnika koji su tražili prijateljstvo i savezništvo, što datira ovaj lektisternij u istu godinu: *Iste godine... U Rimu je sklopljen savez s kartažanskim izaslaničnicima kada su došli da traže prijateljstvo i savezništvo*²⁰, a to se dogodilo upravo 348. god. pr. Kr.

U skladu s Livijevim izvještajima, sljedeći značajni lektisternij odigrao se u godini kada je Lucije Emilije, četrnaesti *interreks*, imenovao Gaja Petelija i Lucija Papirija Mugilana za konzule, što je kronološki datirano u 326. godinu pr. Kr.²¹ Ova godina je u Livijevim zapisima također povezana s osnivanjem Aleksandrije i smrću epirskog kralja Aleksandra I, što može izazvati konfuziju jer je poznato da je Aleksandrija osnovana od strane Aleksandra Velikog između 332. i 331. godine pr. Kr., a navedeni kralj je umro 331. godine.²² Livijeva greška u datiranju ovih događaja može dovesti u pitanje vjerodostojnost njegovih kronoloških navoda, no, pouzdan podatak o godini službe spomenutih konzula (326. pr. Kr.) jasno razrješava bilo kakve nedoumice.

Tijekom zime 218/217. godine pr. Kr., u vrijeme sukoba između Kartažana i Gneja Kornelija Scipiona na području sjeverno od rijeke Hiber, u Rimu i njegovoj okolini pojavili su se zloslutni *znakovi*²³ koji su interpretirani kao upozorenja koja zahtijevaju obnovu milosti bogova. U ovom periodu, Livije bilježi da su izvršene *veće žrtve (volovi) žrtvovane onim bogovima kojima je obred posvećen*.²⁴ Dodatno, zapisano je da je u Ceri i u čast božanstva Mladosti (*Iuventuti*) u Rimu priređen lektisternij, uz devetodnevno bogočašće pod nadzorom *decemvira*.

U martu 217. godine pr. Kr., nakon izbora Gneja Servilija Gemina i Gaja Flaminija za konzule, pojavilo se novo mnoštvo zloslutnih znakova u Rimu. Rimljani su vjerovali da ti znaci zahtijevaju dodatne vjerske obrede. Tom prilikom su izvršena brojna žrtvovanja posvećena pojedinim božanstvima, uključujući Jupitera, Junonu, Minervu, kraljicu Junonu na Aventinu i Junonu Spasiteljicu u Lanuviju. U skladu s tim, naložen je lektisternij na Aventinu, a do kraja decembra još jedan u Rimu, čiju su izvedbu ovaj put morali nadzirati senatori.²⁵

²⁰ Liv. 7. 27.

²¹ Liv. 8. 23.

²² Mason 1867, 116.

²³ Liv. 21. 62.

²⁴ *Ibid.*; Puhvel 1978, 354–362.

²⁵ Liv. 22. 1.

Iste godine, nakon poraza rimske vojske u bitci kod Trazimenskog jezera u junu mjesecu, Rimljani su organizirali svečanu *gozbu bogova* koja je trajala tri dana. Cilj je bio umilostiviti šest božanskih parova: *Jupitera i Junonu, Neptuna i Minervu, Marsa i Veneru, Apolona i Dijanu, Vulkana i Vestu*, te *Merkura i Cereru*. Za konzultaciju sibilinskih knjiga i vođenje obreda zaduženi su bili decemviri, dok Livije ne opisuje detalje ceremonije kao u slučaju prvog lektisternija.

Godine 205. pr. Kr., za vrijeme konzulovanja Gaja Sulpicija Petika i Gaja Licinija Stolona²⁶, u Rimu je ponovo izbila epidemija, zbog čega je organiziran lektisternij, koji Livije pogrešno navodi kao *treći od osnutka Rima*.²⁷ Ova tvrdnja izaziva konfuziju s obzirom na prethodno dokumentirane ceremonije, tj. da je da je ovo bio treći lektisternij od osnutka Rima jer smo hronologijom organiziranja ovoga obreda upravo po njegovoj pripovijesti uočili da ih je već do tada bilo više upriličeno. Ova ceremonija, prema Liviju, nije imala očekivani učinak jer je epidemija nastavila trajati i naredne godine.

Godine 204. pr. Kr. Rimljani su priredili lektisternij u čast božice Kibele²⁸, kada je *narod donio boginji darove na Palatin te su organizovani lektisternij i igre nazvane Megalesia*.²⁹ Iako Livije ne spominje ime božice, zaključak se nameće na temelju lokacije hrama i festivala koji su održavani u njezinu čast. Naime, ovoj boginji posvećen je hram upravo na Palatinu, a festival Megalezije održavao se također u njezinu čast.³⁰

Do kraja svojih zapisa, Livije više puta spominje lektisternije, uglavnom u kontekstu prinošenja žrtava u hramovima tijekom godine, što dodatno potvrđuje njihovu važnost i redovitost u rimskoj religijskoj praksi.³¹

Iz povijesnih zapisa Valerija Maksima saznajemo da se lektisternij organizirao znatno ranije nego što to navodi Livije za 399. godinu pr. Kr. Valerije Maksim spominje obred koji se odigrao za vrijeme službe Valerija Publikole, jednog od ranih rimskih konzula, što datira u 508/507. godinu pr. Kr. Tijekom tog perioda, Rim je pogodila kuga. Valerije Maksim opisuje kako je bogati zemljoposjednik Valezije

²⁶ Liv. 7. 2.

²⁷ *Ibid.*

²⁸ *Kibela*, božica zaštitnica gradova i proročica. Oslovljavana je različitim nazivima: Velika Majka, Majka božica, Majka bogova. Kult ovoga frigijskog božanstva najprije su preuzeli Grci i poistovjetili ga sa kultom svoje božice Reje, grčke majke bogova, kultom Demetre, božice plodnosti, i Geje, božice Zemlje. Rimljani su njezin kult preuzeli 204. god. pr. Kr. Njezin kult slavi se početkom proljeća kao začetkom svakoga života, a ophodi u njezinu čast završavaju se klanjem bika.

²⁹ Liv. 29. 14; Hadzsits 1930, 165–174.

³⁰ Tripolitis 2002, 33.

³¹ Liv. 36. 1; 40. 59; 42. 30.

iz sela Eretum, pogođen bolešću svoje djece, zaputio se s njima niz rijeku Tiber do Tarenta kako bi ih okrijepio svetom vodom s oltara *Ditis patris et Proserpine*. Nakon što su djeca ozdravila, Valezije je priredio noćni lektisternij i igre, a Valerije Publikola je u ime Republike žrtvovao životinje i također organizirao lektisternij i igre.

Unatoč izazovima koje je predstavljala *dugotrajna i rizična plovidba*, otac iz Valerija Maksimove pripovijesti ukrcao je svoju djecu u čamac te započeo put prema Ostiji. Po dolasku u Tarent, gdje ga je iskrcao čamdžija, otac je iz rijeke zahvatio vodu i požurio prema mjestu odakle se dizao dim, očekujući naći vatru za zagrijavanje vode. Međutim, našavši samo dim bez vatre, shvatio je to kao božanski znak. Nakon što je djecu napojio vodom zagrijanom na tom neobičnom mjestu, oni su zaspali dubokim snom i potpuno ozdravili.

Tijekom sna, pojavi se neodređeno božanstvo koje im je spužvom brisalo tijela i instruiralo ih da prinesu žrtve određenim bogovima te da organiziraju noćni lektisternij i igre. U skladu s tim božanskim uputama, Valezije je izvršio naređenje. Potaknut ovim čudom, Valerije Publikola, u ime rimske republike, na istom mjestu je žrtvovao tri crna bika i tri junice. Osim toga, organizirao je lektisternij i igre koji su trajali tri noći³², u nadi da će bolest napustiti njegov narod. Detalji samog obreda nisu opisani, ostavljajući prostor za interpretaciju simboličkih aspekata ovih rituala.

Apulej, u svom djelu *De mundo* također spominje lektisternij, ali ga ne opisuje detaljno, niti navodi konkretne godine njegovog održavanja. Umjesto toga, Apulej ističe lektisternij kao manifestaciju božanske moći i razliku između božanske neovisnosti i ljudskih obveza. Tu Apulej navodi da su bogovi ti u čiju čast se priređuju gozbe, lektisterniji, scenske igre i posvećuju određeni dani.³³

Tokom Markomanskih ratova³⁴, informacije ukazuju na sedmodnevni lektisternij koji se održao u Rimu, uz pozivanje svećenika iz raznih regija i obredno pročišćavanje/lustriranje grada³⁵. Iako detalji samog obreda nisu opisani, jasno je da je lektisternij i u ovoj novijoj eri bio sastavni dio rimskih rituala. U tom periodu, rimski car Marko Aurelije suočen s nizom teškoća, uključujući oskudicu, bijedu, veliku poplavu Tibera i kugu, obnavlja stare rimske obrede, uključujući i lektisternij.³⁶

³² Val. Max. 2. 4.

³³ Apul. *De mundo*, 35. 23.

³⁴ *Markomanski ratovi* su bili niz ratova koji su trajali od oko 166. do 180. godine nove ere. Ovi ratovi suprotstavili su Rimsko Carstvo uglavnom germanskim Markomanima i Kvadima i sarmatskim Jazigama.

³⁵ Bulić, Glavan 2019, 151–166.

³⁶ Skupina autora, *Povijest; Rimsko carstvo*, 580.

3. Božanstva i njihova uloga u obredu lektisternija

Lektisternij, obred priređivan za apeliranje na milost božanstava, u početku je bio rezerviran samo za odabrane bogove, koje su Rimljani smatrali najmoćnijima i od kojih su očekivali pomoć. Prvi zabilježeni lektisternij bio je posvećen božanstvima kao što su *Apollo*, *Latona*, *Diana*, *Herkul*, *Merkur* i *Neptun*.³⁷ Međutim, kako je vrijeme odmicalo, neka od ovih božanstava, poput Herkula i Dijane, zamijenjena su drugima, uključujući Jupitera i Junonu.

Livije u svojoj pripovijesti o *gozbi*, organiziranoj 217. godine pr. Kr. nakon poraza kod Trazimenskog jezera, spominje postavljanje šest pulvinara za šest božanskih parova: *Jupiter i Junona*, *Neptun i Minerva*, *Mars i Venera*, *Apolon i Diana*, *Vulkan i Vesta*, te *Merkur i Cerera*.³⁸ Ova organizacija sugerira hijerarhiju među božanstvima, gdje su neki združeni kao supružnici ili ljubavnici.

Enije u svojim *Analima*, koji su pisani u pjesničkoj formi, navodi ista božanstva, ali u različitom redosljedu, vjerojatno zbog metričkih ograničenja³⁹ stiha: *Iuno*, *Vesta*, *Minerva*, *Ceres*, *Diana*, *Venus*, *Mars*, *Mercurius*, *Iovis*, *Neptunus*, *Vulcanus*, *Apollo*.⁴⁰ Veoma je moguće da je sam pjesnik osobno svjedočio ceremoniji.

M. T. Varon također spominje izložene pozlaćene slike dvanaest božanstava na rimskom forumu, sparivši ih u muško-ženske parove⁴¹, iako ne navodi specifična imena. Prema broju i načinu sparivanja, može se pretpostaviti da su ove slike predstavljale božanstva iz lektisternija.

U slične obrede će, u narednim vremenima, biti uključena i neka druga božanstva: Fortuna, Saturn, Juno Regina s Aventina i dr. (...*donum Iunoni reginae in Auentinum ferrent lectisterniumque fiet...* Postremo Decembri iam mense *ad aedem Saturni Romae immolatum est, lectisterniumque imperatum—et eum lectum senatores strauerunt—et conuiuium publicum, ac per urbem Saturnalia diem ac noctem clamata, populusque eum diem festum habere ac seruare in perpetuum iussus*.⁴² (...neka se prinese dar Junoni kraljici na Aventinu i neka se priredi lektisternij... Najposlije, već u mjesecu decembru žrtvovano je u Rimu, u Saturnovom hramu, naložen je lektisternij,

³⁷ Liv. 5. 13.

³⁸ Liv. 12. 10: *sex puluinaria in conspectu fuerunt, Ioui ac Iunoni unum, alterum Neptuno ac Mineruae, tertium Marti ac Veneri, quartum Apollini ac Dianae, quintum Volcano ac Vestae, sextum Mercurio et Cereri.*

³⁹ Vahlen 1903, 11.

⁴⁰ Enn. *Ann.* 61. 62.

⁴¹ Varro. *Rust.* 1.1.4: *eos urbanos, quorum imagines ad forum auratae stant, sex mares et feminae totidem.*

⁴² Liv. 12. 1.

a taj ležaj prostrli su senatori, te javna gozba, a po gradu su dan i noć izvođene Saturnalije i naređeno je da narod taj dan usvoji kao svetkovinu i da to vječno čuva...)

Tacit u svojim *Analima* pored Vulkana i Cerere navodi i Prozerpinu kao božanstvo kojemu su upućene molitve i pomirbeni darovi.⁴³ Kako se radi o zaštiti rimskih kuća od mogućega požara, molitve se upućuju Vulkanu kao božanstvu koje upravlja snagom vatre i štiti od nje, Cereri kao božici zaštitnici zemljoradnje; od nje se moli zaštita žita od požara jer se njime hrane rimski građani. Upućuju se molitve i Prozerpini kao Carerinoj kćeri.

U djelu *Saturnalia*, Makrobije se poziva na Kornelija Balba koji u svojoj osamnestoj knjizi navodi da na lokaciji *Ara Maxima* nije bilo dozvoljeno organiziranje lektisternija, na mjestu gdje su se inače prinisile žrtve Herkulu, a kada se nakon toga gozba pripremala, objedovalo se sjedeći.⁴⁴ Kako Herkulu nije bilo dozvoljeno na tom mjestu piti iz izvora božice Bona Dea, možda stoga nisu druga božanstva smjela ondje “jesti” za vrijeme lektisternija.⁴⁵ *Ara Maxima* je bila prva kulturna lokacija posvećena Herkulu u Rimu, poznata po godišnjim žrtvovanjima junice i bika u čast ovog božanstva. Osim žrtvovanja životinja, trgovci su svake godine na *Forumu Boarium* (Volujskom trgu) prinisili desetinu svoje dobiti Herkulu, odražavajući njegovu zaštitničku ulogu u njihovim ekonomskim aktivnostima.

Herkul je bio kompleksno božanstvo u rimskom panteonu, štovano kao zaštitnik pastira, zemljoradnika, a i poistovjećivan s Marsom, bogom rata.⁴⁶ Njegove funkcije također su obuhvaćale ulogu zaštitnika carstva, zbog čega su ga Rimljani nazivali *Victor* ili *Invictus*. Kao bog igara i zaštitnik domaćih ognjišta⁴⁷, Herkul je zauzimao centralno mjesto u religijskom i društvenom životu Rimljana.

Isto tako, iz izvora poput Servija saznajemo da se u *Herkulovom bramu*, koji je bio centar njegova kulta, *nije smjelo održavati lektisternije*.⁴⁸ Ova specifična pravila reflektiraju lokalne religijske prakse i pokazuju kako su se obredi prilagođavali karakteristikama pojedinih božanstava i kulturnih mjesta.

U carskom razdoblju došlo je do značajne promjene u formi tradicionalnih *gozbi bogova*, gdje su ženska božanstva počela biti smještena na stolce umjesto na ležajeve, reflektirajući položaj rimskih žena na gozbama. Ova praksa transformirala je

⁴³ Tac. *Ann.* 15. 44.

⁴⁴ Macrob. *Sat.* 3. 6.

⁴⁵ Glavan 2022, 361–387.

⁴⁶ Levi 1997, 65–78.

⁴⁷ Srejović, Cermanović-Kuzmanović 1987.

⁴⁸ Serv. 8. 176.

lektisternij u *selisternij*⁴⁹, kako izvještava Tacit u svojim *Analima*. Ove promjene suvremenici su doživljavali kao prilagodbu duhu vremena, usklađujući religijsku praksu s tadašnjim društvenim normama.

Promjene su bile potaknute i novim pravilima gradnje⁵⁰ koje je nametnuo car Neron, čime je Rim estetski obogaćen, ali su zbog smanjene zaštite od sunca između kuća, povećani rizici od požara. Kao odgovor na ovu opasnost, Rimljani su se vratili drevnom običaju konzultiranja sibilinskih knjiga. Prema njihovim uputama, *prini-jele su se pomirbene žrtve i uputile molitve Vulkanu, Cereri i Prozerpini*. Pri tome su *matrone umilostivile Junonu, najprije na Kapitoliju, potom na obližnjem moru, odakle je zagrabljenom vodom pošćropljen hram i kip božice; a žene koje su imale mu-ževe svećano su proslavile selisternije i cjelonoćna bdijenja*.⁵¹

U sklopu ovih rituala, rimske matrone su posebno umilostivile Junonu. Prvo su izvršile ritualno prskanje hrama i kipa božice vodom zagrabljenom s obližnjeg mora na Kapitolu, a potom su žene koje su bile u braku organizirale selisternije i cjelonoćna bdijenja, što je predstavljalo ženski doprinos u očuvanju zajednice i njezine duhovne čistoće.

U rimskom drušćtvu, običaj gozbenog *steranja kauća* za bogove, poznat kao lektisternij, postupno se prenio i na svjetovne ceremonije, gdje je služio kao izraz visokih počasti prema značajnim osobama, a ne samo prema božanstvima. Primjer takve prakse je doćek Julija Cezara u Rimu nakon njegovih pobjeda u Galiji. Za njegov povratak prirećene su *triclinii strati*, (*tricliniis*⁵² *stratis*⁵³ = *sa prostrtim divanima*) dok su putevi i kapije kroz koje je prolazio ukrašeni kako bi odražavali njegovu slavu: *ukrašavana sva mjesta, putevi i kapije kuda je prolazio*.⁵⁴ Upotreba glagola *sternere*, identičnog onome u izrazu *lectum sternere* za religijske gozbe,

⁴⁹ *sella, ae f.* – stolica; *sellisternium, ii, n.* = gozba božja na kojoj su kipove, osobito božica, postavljali na stolice. Taylor 1935, 122–130.

⁵⁰ Nakon zabrane cara Augusta da kuće u Rimu čija su pročelja okrenuta ka ulici prelaze visinu od 70 rimskih stopa (oko 20 m), car Neron dodatno smanjuje tu visinu. Građanima je obećao da će trijemi njihovih kuća biti sagraćeni na njegov trošak; bit će osloboćeni i troškova čišćenje dvorišta. Otpad od gradnje odvoćio se do moćvare u blizini Ostije; za gradnju se koristio gabijski kamen koji su zbog njegove lagane obrade graćevinari rado koristili te albanski kamen, sedra, koja je bila porozna, ali otpornija na vatru nego tiburski kamen koji je od vatre pućao.

⁵¹ Tac. *Ann.* 15. 44. Prijevod Josipa Miklića.

⁵² *Triclinium, -ii, n.* = *divan blagovališća*; na njemu su pri objedu ležala trojica, četvorica, a ponekad i petorica; uz *tricilinium* uobićajeno dolazi glagol *sternere* = *sterati*, upravo kao u izrazu *lectum sternere*.

⁵³ Caes. *B. Gal.* 8. 51.

⁵⁴ *Ibid.*

pokazuje kako se formalni jezik i simbolika obreda prenosila iz religijskog u svjetovni kontekst.

Međutim, kontekst i značaj tih svečanosti razlikovali su se. Dok su lektisterniji organizirani u teškim vremenima i zahtijevali konzultacije s sibilinskim knjigama pod nadzorom *duumvira*, *decemvira* ili *quindecimvira sacris faciundis*, svečani dočeci poput Cezarovog bili su prvenstveno društveni događaji.

S dolaskom kršćanstva, rimski politeizam i povezani običaji, uključujući lektisternij, postupno su zamijenjeni novim, monoteističkim obredima. Budući da su kršćanske prakse podrazumijevale obožavanje jednog Boga, obredi poput lektisternija, koji su uključivali pripremanje gozbi za mnoštvo božanstava, postali su suvišni. Proces ukidanja tih starih obreda nije precizno dokumentiran, ali se generalno smatra da su izbljedili s proširenjem kršćanstva i opadanjem rimskih poganskih praksi tijekom kasne antike.

Zaključak

Lektisternij, specifičan obred iz antičkog Rima, imao je bitnu ulogu u oblikovanju društvenih i religijskih aspekata rimske kulture. Ovaj obred, pri kojem su se za bogove priređivali obroci, simbolizirao je težnju Rimljana da ostvare sklad s božanskim silama koje su smatrali ključnim za svoj prosperitet i sigurnost. U periodima teškoća, poput epidemija ili ratova, Rimljani su lektisternij shvaćali kao način da umilostive bogove i osiguraju njihovu naklonost, što ilustrira duboko ukorijenjeno vjerovanje u božanski utjecaj na ljudske sudbine.

Osim religijske dimenzije, lektisternij je također imao snažnu društvenu komponentu. Tijekom trajanja obreda, cijele zajednice su se okupljale, otvarale vrata svojih domova, i zajedno sudjelovale u obredu, što je promicalo osjećaj jedinstva i kolektivnog identiteta. Ovo je bilo posebno važno u rimskom društvu koje je često bilo podijeljeno klasnim i političkim razlikama. Lektisternij je pružao priliku da se privremeno zamagle socijalne granice i podstakne osjećaj zajedništva i solidarnosti među građanima.

Pomirbeni karakter lektisternija nije bio samo religijski već i socijalni. Obred je pružao priliku za javno izražavanje pokajanja i želje za obnovom društvenog reda. Zanimljivo je kako su tijekom lektisternija zatvorenici bili privremeno oslobođeni svojih okova, simbolizirajući opću ideju oprosta i novih početaka, što ukazuje na inkluzivnu prirodu ovog obreda.

S druge strane, historijski kontekst lektisternija otkriva kako su se religijski obredi prilagođavali promjenama u društvu. S dolaskom kršćanstva, koje promiče

monoteizam, prakse poput lektisternija koje su uključivale mnogoboštvo, postupno su izbljedile. Ovo ukazuje na dinamičnu prirodu religijskih praksi koje se mijenjaju kako bi odražavale nove teološke, filozofske i društvene paradigme.

Ukratko, lektisternij nije samo odražavao religijsku pobožnost Rimljana, već je bio i ogledalo društvenih vrijednosti i promjena, igrajući ključnu ulogu u oblikovanju rimskog društva kroz stoljeća.

Summary: Lectisternium: Gods at the Table in Ancient Rome

The paper titled “*Lectisternium: Gods at the Table in Ancient Rome*” explores the ancient Roman ritual of *lectisternium*, which involved setting up tables and offering food to the gods as an act of hospitality and a plea for divine favor. This ritual was crucial in times of crisis, such as epidemics and wars. The paper is structured into three sections. 1) Definition and Historical Beginnings of *Lectisternium*. The *lectisternium* was first practiced in Rome at the end of the 4th century BC, following an epidemic of the plague in 399 BC. The ritual involved placing statues of the gods on couches next to tables with food and drink, creating the illusion of their presence at a feast. 2) Applications, Characteristics, and Duration of the Ritual. The *lectisternium* was performed during times of great danger for the people and the state. The organization of this ritual was public and included all citizens. The ritual lasted seven to eight days. 3) The Gods and Their Roles in the Ritual of *Lectisternium*. The first recorded *lectisternium* was dedicated to Apollo, Latona, Diana, Hercules, Mercury, and Neptune. Later, the gods were changed to include Jupiter and Juno. This ritual gradually evolved to include other deities such as Fortuna, Saturn, and Juno Regina.

The Reconciliatory Nature of the Lectisternium. The *lectisternium* was not only a religious ritual but also a social event that promoted solidarity and unity among the Romans. During the ritual, all disputes were temporarily forgotten, highlighting the reconciliatory nature of the ceremony.

The Gradual Decline of the Lectisternium with the Advent of Christianity. With the advent of Christianity and its monotheistic rituals, the practice of the *lectisternium* gradually disappeared. New religious customs replaced the old ones, reflecting changes in the social and religious norms of Rome.

In conclusion, the paper highlights that the *lectisternium* was a significant ritual in ancient Rome, symbolizing the Romans’ desire for harmony with the divine forces. Through historical analysis, the paper depicts the evolution and decline of this practice and emphasizes its impact on the social and religious aspects of Roman culture. The ritual promoted unity and solidarity among citizens and served as a platform for public expressions of repentance and the restoration of social order. With the changes brought by new religious paradigms, the *lectisternium* lost its significance, but its role in shaping Roman society remains unquestionable.

BIBLIOGRAFIJA

Izvori

- Tibullus, *Elegiae* (*Albii Tibulli Aliorumque Carminum Libri Tres*, ed. F. W. Lenz; G. K. Galinsky, 1971).
- Madaurensis, *De Mundo* (*Apulée: Opuscules Philosophiques (Du Dieu de Socrate, Platon et sa Doctrine, Du Monde) et Fragments*, ed. J. Beaujeu, 1973).
- Tacitus, *Annales* (*Cornelii Taciti Annalium Ab Excessu Divi Augusti Libri*, ed. C. D. Fisher, 1906).
- Gellius. *Noctes Atticae 1–20* (*A. Gelli Noctes Atticae*. Vols. 1–2, ed. K. Marshall, 1968).
- Caesar. *De Bello Gallico* (*C. Iulii Caesaris: Commentarii Rerum Gestarum*. Vol. 1, ed. O. Seel, 1961).
- M. Terentius Varro. *Res Rusticae* (*M. Terenti Varronis Rerum Rusticarum Libri Tres*, ed. G. Goetz, 1929).
- M. Tullius Cicero. *In Vatinium* (*M. Tulli Ciceronis Orationes*. Vol. 5, ed. W. Peterson, 1911).
- Macrobius, *Saturnalia, Volume I: Books 1–2*. Edited and translated by Robert A. Kaster. Loeb Classical Library 510. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2011.
- M. Servius Honoratus, *In Vergilii Aeneidos Libros* (*Servii Grammatici Qui Feruntur in Vergilii Carmina Commentarii*. Vols. 1–2, ed. G. Thilo, 1878–1884).
- P. Ovidius Naso, *Metamorphoses* (*Ovid: Metamorphoses in Two Volumes*. ed. F. J. Miller; G. P. Goold, 1977–1984).
- Q. Horatius Flaccus, *Carmina* (*Q. Horati Flacci Opera*, ed. F. Klingner, 1959).
- Q. Ennius, *Annales* (*The Annals of Q. Ennius*, ed. O. Skutsch, 1985).
- Scriptores Historiae Augustae, *Vita Marci Antonini Philosophi Iuli Capitolini* (*Scriptores Historiae Augustae*. Vol. 1, ed. E. Hohl, 1965).
- T. Livius, *Ab Urbe Condita* (Bks. 1–5: *Titi Livi Ab Urbe Condita*. Vol. 1, ed. R. S. Conway; C. F. Walters, 1955; Bks. 6–10, 21–25: *Ibid.* Vols. 2–3, ed. C. F. Walters; R. S. Conway, 1919–1950; Bks. 26–30: *Ibid.* Vol. 4, ed. R. S. Conway, S. K. Johnson, 1953; Bks. 31–35: *Ibid.* Vol. 5, ed. A. H. McDonald, 1969; Bks. 36–40: *Ibid.* Part 3, ed. W. Weissenborn; M. Mueller, n.d.; Bks. 41–45: *Ibid.* Part 4, ed. W. Weissenborn; W. Heraeus, 1908).
- V. Catullus, *Carmina* (*Catullus*, ed. G. P. Goold, 1983).
- V. Maximus, *Facta et Dicta Memorabilia* (*Valerii Maximi Factorum et Dictorum Memorabilium Libri Novem cum Iulii Paridis et Ianuarii Nepotiani Epitomis*, ed. C. Kempf, 1888).

Literatura

- Ascough 2008 - R. S. Ascough, Forms of Commensality in Greco-Roman Associations, *The Classical World*, 102(1), Classical Association of the Arthlantic States, 2008, 33–45.
- Bulić, Glavan 2019 - N. Bulić & M. M. Glavan, Lustration Rituals in Ancient Rome and Cosmogonic Myth, *Vjesnik za Arheologiju i Povijest Dalmatinsku*, 112(1), Arheološki muzej Split, 2019, 151–166.
- D’Arms 1999 - J. H. D’Arms, Performing Culture: Roman Spectacle and the Banquets of the Powerful, *Studies in the History of Art*, 56, New Heaven, 1999, 300–319.
- Divković 1900 - M. Divković, *Latinsko-hrvatski rječnik*, Naprijed, 1980.
- Donahue 2003 - J. F. Donahue, Toward a Typology of Roman Public Feasting, *The American Journal of Philology*, 124(3), The Johns Hopkins University Press, 2003, 423–441.
- Warde Fowler 1899 - W. Warde Fowler, *The Roman Festivals of the Period of the Republic: An Introduction to the Study of the Religion of the Romans*, Macmillan and Co. 1899.
- Freyburger-Galland 2009 - M.-L. Freyburger-Galland, Political and Religious Propaganda between 44 AND 27 BC., *Vergilius (1959–)*, 55, 2009, 17–30.
- Gillmeister 2019 - A. Gillmeister, *The Guardians of the sibylline books. The Viri sacris faciundis college in roman religion*. Agora & Co. (CH), 2019, Institute for the Study of Man, 2022, 361–387.
- Greswell 1854 - E. Greswell, *Origines kalendariae italicae: nundinal calendars of ancient Italy, nundinal calendar of Romulus, calendar of Numa Pompilius, calendar of the decemvirs, irregular Roman calendar, and Julian correction. Tables of the Roman calendar, from U.C. 4 of Varro B.C. 750 to U.C. 1108 A.D. 355, Volume 3*, University Press, Retrieved June 10, 2010.
- Hadzsits 1930 - G. D. Hadzsits, The Dates of the Megalesia, *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 61, 1930, John Hopkins University, 165–174.
- Leigh 2002 - M. Leigh, Ovid and the Lectisternium (Metamorphoses 8. 651–60), *The Classical Quarterly*, 52(2), Classical Association of Great Britain, 2002, 625–627.
- Levi 1997 - M. A. Levi, *Ercole e Roma*, “L’Erma” di Bretschneider, 1997.
- Marević 2000 - J. Marević, *Latinsko-hrvatski enciklopedijski rječnik*, Matica hrvatska, 2000.
- Mason 1867 - Ch. P. Mason, Alexander u: William Smith. *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology*. 1. Boston: Little, Brown and Company, 1867.

- Miller 2014 - J. F. Miller, Virgil's Salian Hymn to Hercules, *The Classical Journal*, 109(4), Classical Association of the Middle West and South, 2014, 439–463.
- Orlin 2002 - E. M. Orlin, *Temples, Religion, and Politics in the Roman Republic* ch. 3, Brill Academic, 2002.
- Puhvel 1978 - J. Puhvel, Victimal Hierarchies in Indo-European Animal Sacrifice, *The American Journal of Philology*, 99(3), John Hopkins, 1978, 354–362.
- Skupina autora, *Povijest; Rimsko carstvo*, knj. 4. Jutarnji list, 2007.
- Srejšović, Cermanović-Kuzmanović 1987 - D. Srejšović, A. Cermanović-Kuzmanović, *Rečnik grčke i rimske mitologije*, drugo izdanje, Srpska književna zadruga, 1987.
- Taylor 1935 - L. R. Taylor, The Sellisternium and the Theatrical Pompa, *Classical Philology*, University of Chicago Press, 30(2), 1935.
- Thurston Peck 1898 - H. Thurston Peck, *Harper's Dictionary of Classical Antiquities*, Harper & Brothers, 1898.
- Tripolitis 2002 - A. Tripolitis, *Religions of the Hellenistic-Roman Age*, Win. B. Eerdmans Publishing Co, 2002.
- Vahlen 1903 - J. Vahlen, *Ennianae Poesis Reliquiae*, Teubner, 1903.

